

Inga Žalėnienė
Igrida Montvydienė

Nieodpłatna pomoc prawna w Republice Litewskiej¹

Znaczna część mieszkańców Litwy nie może skutecznie bronić swoich praw w przypadku ich naruszenia nie tylko z powodu wysokich stawek w zakresie opłat sądowych, ale również z powodu braku środków na wynajęcie adwokata lub uzyskanie porady prawnej przed zwróceniem się do sądu. Obecnie, w dobie szybko zachodzącej dyferencjacji majątkowej społeczeństwa, formalna równoprawność stron w procesie nie przekłada się w rzeczywistości na równe ich możliwości. W przypadku zróżnicowanej sytuacji majątkowej stron procesu jedną z nich stać na wynajęcie adwokata, drugą zaś nie. Jest oczywiste, że w procesie sądowym, bazującym na zasadzie współzawodniczenia, strona posiadająca adwokata ma większe możliwości wygrania sprawy w porównaniu ze stroną, która występuje bez obrońcy. To zaś prowadzi do wniosku, że państwo, zakazując obrony naruszonych praw na własną rękę i ustanawiając wyłącznie sądowy tryb obrony, powinno uwzględnić faktyczny stan rzeczy, a mianowicie to, iż możliwości obywateli w zakresie obrony swoich praw na drodze sądowej nie są jednakowe ze względu na ich zróżnicowany stan majątkowy. Dlatego brak obrony prawnej powinno tym osobom zre-

¹ W istniejącym na Litwie systemie gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej notariusze nie uczestniczą, gdyż regulacja o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej nie ma zastosowania w stosunku do notariuszy. W ustawie Republiki Litewskiej o notariacie jedynie w art. 19 ust. 2 znajduje się informacja dotycząca omawianego tematu, a mianowicie, że z uwzględnieniem sytuacji majątkowej klienta notariusz może odstąpić od pobrania wynagrodzenia w całości lub części.

kompensować państwo. W przypadku, gdy państwo tego nie dokona i w należyty sposób nie zapewni możliwości skorzystania z prawa do pomocy prawnej, doprowadzi to do skutku wręcz odwrotnego – rozczarowania systemem prawnym oraz państwem prawa, poza tym zostaną ograniczone możliwości przekazania obywatelom wiedzy prawniczej, ogólnego rozeznania w prawie, tym samym również zostanie wstrzymany rozwój i doskonalenie się prawa, mając na uwadze rzeczywiste oczekiwania obywateli. Na Litwie, uwzględniając finansowe możliwości państwa, dążono do stworzenia takiego systemu zapewnienia przez państwo pomocy prawnej, który pozwoliłby na zrekomensowanie tego braku i stworzenie osobom niezamożnym (na równi z innymi) przynajmniej po części możliwości obrony swoich praw i interesów, to jest zapewnienie możliwości obrony naruszonych praw przy pomocy wykwalifikowanego prawnika oraz zmniejszenie ciężaru kosztów procesowania się.

Gwarantowana przez państwo pomoc prawna (często zwana również nieodpłatną pomocą prawną) może zostać zdefiniowana jako system środków i narzędzi przewidzianych przez państwo i z jego budżetu finansowanych, mający na celu zapewnienie dostępności obrony prawnej i właściwego przebiegu procesu sądowego osobom niezamożnym oraz innym osobom spełniającym przewidziane w ustawie kryteria.

Konstytucja Republiki Litewskiej w art. 31 ust. 6 przewiduje, że osobie podejrzanej o popełnienie przestępstwa i osobie oskarżonej od chwili zatrzymania lub pierwszego przesłuchania przysługuje prawo do obrony, a także prawo do posiadania adwokata². Jednakże historycznie tak się złożyło, że na Litwie przez długi czas gwarantowaną przez państwo pomoc prawną rozumiano jako obowiązek państwa polegający na zapewnieniu udziału adwokata broniącego prawa i interesy osób podejrzanych, oskarżonych lub podsądnych w niektórych sprawach karnych wymienionych w ustawie o procesie karnym (*ex officio*).

Integracja Litwy do wspólnoty państw europejskich oraz reforma litewskiego systemu prawnego (dostosowanie obowiązującego na Litwie ustawodawstwa do norm europejskich) przyczyniły się do uznania waż-

² Konstytucja Republiki Litewskiej, przyjęta przez obywateli Republiki Litewskiej w referendum 25 października 1992 r. (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, nr 33-104).

ności instytutu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej oraz przyjęcia przez państwo zobowiązania odnośnie do efektywnego jego funkcjonowania nie tylko *ex officio* w sprawach karnych, lecz również w przypadkach sporów majątkowych, sporów o pracę oraz innych w procesie cywilnym.

Uchwałą nr I-331 Sejmu Republiki Litewskiej z dnia 14 grudnia 1993 r. zostały zatwierdzone Założenia Reformy Systemu Prawnego. Przewidywały one najważniejsze cele i wytyczne reformy systemu prawnego państwa, jednak wprowadzenie omawianego instytutu do rozstrzygania sporów o charakterze cywilnym nie zostało w nich przewidziane.

Za pierwszy krok Litwy zmierzający ku reformie systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej i warunkujący wprowadzenie tego instytutu do spraw rozpatrywanych w trybie procesu cywilnego można uznać ratyfikowanie 13 lutego 1996 r. europejskiego porozumienia dotyczącego przekazywania zgłoszeń o pomoc prawną z 27 stycznia 1977 r., które weszło w życie 17 listopada 1996 r. Założenia wspomnianego porozumienia, jak również szeregu innych aktów prawnych, zobowiązały Litwę do usunięcia istniejących przeszkód natury ekonomicznej w procesie cywilnym oraz w narodowym ustawodawstwie, ustanowienia instytutu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej w procesie cywilnym oraz stworzenia systemu środków i narzędzi zapewniających funkcjonowanie tego instytutu. Jednakże prace nad bolącym dla części społeczeństwa, której nie stać na wynajęcie adwokata, problemem świadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej podjęto dopiero w 1999 r. Rozporządzeniem Rządu Republiki Litewskiej została powołana grupa robocza, która opracowała koncepcję systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej na Litwie oraz ustawę o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej.

W 2001 r. Litwa jako pierwsza spośród krajów Europy Środkowo-Wschodniej stworzyła bazę prawną zapewniającą świadczenie bezpłatnej, gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej w sprawach karnych, cywilnych i administracyjnych osobom o niskich dochodach i rozpoczęła jej wdrażanie³.

³ Ustawa o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej – przyjęta 28 marca 2000 r., weszła w życie 1 stycznia 2001 r. (Valstybes žinios, 2000, nr 30-827).

W 2002 r. litewski Sejm przyjął nowy Kodeks Postępowania Karnego⁴, który wszedł w życie 1 maja 2003 r., oraz nowy Kodeks Postępowania Cywilnego⁵, który wszedł w życie 1 stycznia 2003 r. Dwie nowe ustawy procesowe uprawomocniły ustawę o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej i przewidziały świadczenie tej pomocy w sprawach karnych i cywilnych.

Pomimo postępu w tworzeniu systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej świadczonej w sprawach cywilnych oraz dokładnego opracowania procedur zapewniających świadczenie tej pomocy, praktyka sądowa, zmiany w życiu społecznym i ekonomicznym, procesy integracji z Unią Europejską oraz szereg innych obiektywnych czynników przyczyniły się do ujawnienia niedoskonałości i wad obecnego systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej oraz konieczności jego zreformowania. 25 listopada 2003 r. Rząd Republiki Litewskiej zatwierdził założenia do doskonalenia systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej⁶. Założenia te miały na celu doskonalenie i zapewnienie jakościowej, gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej osobom uprawnionym do jej otrzymania oraz stworzenie nowoczesnego, skutecznego, odpowiadającego potrzebom państwa i społeczeństwa systemu świadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej. W założeniach przewidziano następujące cele i kierunki reformy systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej:

- doskonalenie systemu poprzez przygotowanie nowej ustawy o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, powołanie Rady Koordynacyjnej i określenie jej statusu;
- polepszenie świadczenia pomocy prawnej z pierwszego poziomu poprzez przekazanie tej funkcji samorządom lokalnym;
- wdrożenie na Litwie systemu organizacyjnego świadczenia przez adwokatów państwowej pomocy prawnej poprzez zwiększenie liczby

⁴ Kodeks postępowania karnego Republiki Litewskiej (Valstybes žinios, 2002, nr 37-1341).

⁵ Kodeks postępowania cywilnego Republiki Litewskiej (Valstybes žinios, 2002, nr 37-1341).

⁶ Uchwała Rządu Republiki Litewskiej *W sprawie zatwierdzenia założeń do doskonalenia systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej* (Valstybes žinios, 2003, nr 112-5017).

publicznych kancelarii adwokackich, świadczących głównie państwową pomoc prawną;

– stworzenie systemu kwalifikowania osób uprawnionych do uzyskania gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej poprzez uproszczenie wymagań w zakresie warunków, jakie ma spełnić dana osoba, aby została zakwalifikowana do otrzymania bezpłatnej pomocy prawnej, oraz zmniejszenie pięciu poprzednich poziomów wartości majątku i przychodów na dwa poziomy rekompensowanych kosztów gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej w zależności od wartości majątku i przychodów osoby: pierwszy poziom obejmuje pokrycie 100% kosztów pomocy prawnej, drugi poziom – 50% kosztów pomocy prawnej;

– wprowadzenie zmian w trybie obliczania wynagrodzenia za pracę adwokatów świadczących państwową pomoc prawną poprzez zrezygnowanie z systemu wynagrodzenia według stawki godzinowej na rzecz wynagrodzenia ryczałtowego, uwzględniającego jedynie złożoność sprawy;

– dalsze wspieranie pomocy prawnej świadczonej przez instytucje pożytku publicznego.

20 stycznia 2005 r. została przyjęta ustawa nr X-78 zmieniająca ustawę o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej (dalej: ustawa nr X-78), która weszła w życie 1 maja 2005 r.⁷ Ustawa ta wprowadziła zasadnicze zmiany w strukturze zarządzania gwarantowaną przez państwo pomocą prawną, ustanowiła nowy system świadczenia pomocy i wynagradzania za pomoc, rozszerzyła zakres gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej. Nie możemy wszakże jednoznacznie stwierdzić, że system ten rozwiązał wszelkie istniejące dotychczas problemy w omawianej dziedzinie. Coraz częściej słychać głosy, że poprzedni system w niektórych aspektach był bardziej postępowy.

Zgodnie z ustawą nr X-78, na Litwie istnieją następujące instytucje zarządzające gwarantowaną przez państwo pomocą prawną:

- 1) Rząd Republiki Litewskiej;
- 2) Ministerstwo Sprawiedliwości Republiki Litewskiej;
- 3) instytucje samorządowe;

⁷ Ustawa Republiki Litewskiej zmieniająca ustawę o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej (Valstybes žinios, 2005, nr 18-572).

- 4) Służby do spraw gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej;
- 5) Litewska Adwokatura.

Ustawa o zmianie ustawy o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, mająca na celu doskonalenie systemu świadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, wprowadziła dwa rodzaje gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej: pomoc z poziomu pierwszego i poziomu drugiego.

Pierwszy poziom pomocy prawnej obejmuje udzielenie informacji prawniczych, doradztwo prawnicze oraz przygotowanie dokumentów o charakterze prawnym, przeznaczonych dla urzędów państwowych i instytucji samorządowych. Ta pomoc prawna obejmuje również porady dotyczące polubownego rozwiązania sporów, czynności prowadzące do polubownego rozwiązania sporów oraz przygotowanie ugody. Korzystanie z tej pomocy nie oznacza, że interesy osoby będą bronięte również w sądzie.

Pomoc prawną z pierwszego poziomu świadczą zatrudnieni w administracjach samorządów urzędnicy państwowi, których zakres obowiązków obejmuje funkcje o charakterze prawniczym, osoby zatrudnione na umowę, w której przewidziano pełnienie funkcji o charakterze prawniczym (przy czym osoby te wynagrodzenie otrzymują ze środków budżetu samorządowego) lub adwokaci (wspólnoty zawodowe adwokatów), a także instytucje pożytku publicznego, z którymi samorząd zawarł stosowną umowę. Instytucje samorządowe, po uwzględnieniu jakości, skuteczności i kosztów świadczenia pomocy prawnej z pierwszego poziomu, wybierają konkretny sposób świadczenia tej pomocy.

Do bezpłatnej pomocy prawnej z pierwszego poziomu są uprawnieni wszyscy obywatele Republiki Litewskiej, obywatele innych państw członkowskich Unii Europejskiej, także inne osoby fizyczne legalnie zamieszkujące na Litwie oraz w innych krajach Unii Europejskiej, a także osoby określone w zawartych przez Litwę umowach międzynarodowych.

Osoby pragnące otrzymać pomoc prawną z pierwszego poziomu powinny zwrócić się do instytucji wykonawczej samorządu, na terenie którego zadeklarowały miejsce zamieszkania, lub – w przypadku braku zadeklarowanego miejsca zamieszkania – do instytucji wykonawczej samorządu, na terenie którego osoba faktycznie mieszka. Pomoc prawna z pierwszego poziomu powinna zostać udzielona niezwłocznie po zwró-

czeniu się osoby do instytucji wykonawczej. W przypadku braku możliwości natychmiastowego wyświadczenia pomocy prawnej z pierwszego poziomu wnioskodawca jest informowany o terminie udzielenia pomocy, który nie może przekroczyć pięciu dni od dnia złożenia wniosku.

Państwo gwarantuje i pokrywa 100% kosztów pomocy prawnej z pierwszego poziomu. To oznacza, że od 1 maja 2005 r. pomoc prawna z pierwszego poziomu mieszkańcom jest świadczona bezpłatnie.

Czas świadczenia pomocy prawnej z pierwszego poziomu nie może przekroczyć jednej godziny. Czas ten może być przedłużony decyzją instytucji wykonawczej samorządu lub jej pełnomocnika. Osoba o pomoc prawną z pierwszego poziomu w tej samej sprawie może zwrócić się tylko jeden raz.

Pomoc prawna z pierwszego poziomu nie jest świadczona, jeżeli: roszczenia wnioskodawcy są w sposób oczywisty bezzasadne; wnioskodawcy w danej sprawie została udzielona przez adwokata wyczerpująca konsultacja lub jest oczywiste, że taką konsultację może on otrzymać bez korzystania z przewidzianej w ustawie gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej; wnioskodawca zwraca się w sprawie związanej z prawami i interesami osoby trzeciej, z wyjątkiem przypadków, gdy jest on ustawowo przewidzianym pełnomocnikiem osoby trzeciej.

Drugi poziom pomocy prawnej obejmuje przygotowanie dokumentów, obronę i pełnomocnictwo procesowe, łącznie z procesem egzekucyjnym, pełnomocnictwo w polubownym rozwiązaniu sporu, jeżeli tryb taki został przewidziany w ustawie lub decyzji sądu. Poza tym ta pomoc prawna obejmuje pokrycie kosztów związanych z procesowaniem się w postępowaniu cywilnym, kosztów związanych z rozpoznaniem sprawy w postępowaniu administracyjnym oraz kosztów związanych z rozpoznaniem powództwa cywilnego wniesionego w sprawie karnej.

Ustawa nr X-78 przewiduje, że pomoc prawna z drugiego poziomu może zostać wyświadczona osobom spełniającym określone w ustawie kryteria. Jednakże kryteria takie nie są odrębnie wymienione, wynikają one z założeń określających podmioty uprawnione do otrzymania gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej. Wszystkie te kryteria możemy dla uproszczenia podzielić na dwie grupy:

1) kryteria związane z trudną sytuacją majątkową osób, którym potrzebna jest pomoc prawna (art. 11 ust. 2 p. 1 ustawy nr X-78),

2) kryteria niezwiązane z trudną sytuacją majątkową osób, którym potrzebna jest pomoc prawna (art. 11 ust. 2 p. 2-3, art. 12 ustawy nr X-78).

Ustawa o gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej przewiduje, że ze względu na posiadany przez osobę majątek i przychody państwo gwarantuje i pokrywa koszt pomocy prawnej z drugiego poziomu w następujący sposób:

- 1) 100% – w przypadku stwierdzenia pierwszego poziomu wartości majątku i przychodów osoby;
- 2) 50% – w przypadku stwierdzenia drugiego poziomu wartości majątku i przychodów osoby.

Obliczeń poziomu wartości majątku i przychodów dokonuje się na podstawie odrębnych aktów prawnych⁸. Do pierwszego poziomu zalicza się osoby, które ze względu na stan majątkowy są przyrównywane do osób otrzymujących pomoc socjalną, a wielkość rocznych przychodów nie przekracza 8 minimalnych wynagrodzeń miesięcznych⁹ (dalej – MWM) na osobę, odpowiednio dodając po 3 MWM na każdą osobę utrzymywaną przez daną osobę. Do drugiego poziomu zalicza się osoby, których stan majątkowy nie przekracza wartości 1,5 normatywu ustalonego dla poziomu pierwszego, a wielkość rocznych przychodów nie przekracza 12 MWM, odpowiednio dodając po 4,5 MWM na każdą osobę utrzymywaną przez daną osobę. Obliczenie spełnienia omawianego kryterium jest stosunkowo skomplikowane i wymaga specjalistycznej wiedzy, dlatego osoby zainteresowane same zazwyczaj nie są w stanie określić, czy ich stan majątkowy spełnia warunki danego kryterium. Poziom wartości majątku i przychodów jest obliczany na podstawie składanej do urzędu skarbowego deklaracji o majątku i przychodach za poprzedni rok kalendarzowy

⁸ Uchwała Rządu Republiki Litewskiej *W sprawie określenia poziomu majątku i przychodów osób uprawniającego do uzyskania pomocy prawnej z drugiego poziomu* (Valstybes žinios, 2005, nr 54-1856); Ustawa Republiki Litewskiej o finansowej pomocy socjalnej rodzinom o niskich przychodach (osobom mieszkającym samotnie) (Valstybes žinios, 2003, nr 73-3352); Ustawa Republiki Litewskiej o gwarancjach dotyczących przychodów mieszkańców (Valstybes žinios, 1990, nr 30-711).

⁹ Uchwałą Rządu z dnia 27 marca 2006 r. nr 298 od 1 lipca 2006 r. zatwierdzono minimalne wynagrodzenie miesięczne w wysokości 600 litów (173,77 euro).

(art. 13 ust. 1 ustawy nr X-78). Ustawa nr X-78 nie przewiduje możliwości uwzględnienia sytuacji majątkowej osoby w momencie składania wniosku o udzielenie gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej. Toteż w przypadku, gdy sytuacja majątkowa osoby w chwili zwrócenia się do sądu znacznie się pogarsza lub nawet gdy osoba taka w ogóle nie posiada żadnych przychodów i majątku, gwarantowana przez państwo pomoc prawna nie jest świadczona, jeżeli po obliczeniu wielkości rocznych przychodów i majątku okaże się, że wartość ta przekracza ustalony przez Rząd poziom przychodów i majątku. Taki tryb oceny majątku i przychodów osoby wyłącznie za ubiegły rok w celu stwierdzenia, czy dana osoba kwalifikuje się do uzyskania gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, stoi w oczywistej sprzeczności z istotą opłacanej przez państwo pomocy prawnej i nie zapewnia możliwości realizacji faktycznego prawa do gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej.

Jest oczywiste, że możliwości państwa w zakresie świadczenia bezpłatnej pomocy prawnej nie są nieograniczone. Jednakże z drugiej strony pomoc państwa polegająca na opłaceniu kosztów usług prawniczych nie może zostać ograniczoną jedynie poziomem zasobności majątkowej osoby, bez uwzględnienia kategorii sprawy, jej złożoności, czasu poświęconego na rozpoznanie sprawy, interesów sprawiedliwości, innych przyczyn obiektywnych.

Z zestawienia oficjalnych danych przekazanych do Ministerstwa Sprawiedliwości przez Służby do spraw gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej wynika, że w okresie od 1 maja 2005 r. do 1 maja 2006 r. wpłynęły 4324 wnioski o udzielenie pomocy prawnej z drugiego poziomu, w sprawach rozpoznawanych w trybie cywilnym i administracyjnym. Taką pomoc prawną wyświadczone 3238 wnioskodawcom¹⁰. Uwzględniając to, że w 2005 r. w litewskich sądach pierwszej instancji zostało rozpatrzonych 148019 spraw cywilnych i 56244 spraw administracyjnych, wstępnie można stwierdzić, że z gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej w sprawach cywilnych mogło skorzystać mniej niż

¹⁰ Raport Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Litewskiej. Podsumowanie działania Służb ds. gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej w okresie od 1 maja 2005 r. do 1 maja 2006 r. (www.tm.lt).

1,6% wnioskodawców¹¹ (to bardzo niski wskaźnik w porównaniu z innymi państwami europejskimi).

Biorąc pod uwagę wyjaśnienia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka odnośnie do stosowania założeń Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹², zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy¹³ oraz doświadczenie innych państw, można twierdzić, że kategoryczne szacowanie jedynie poziomu sytuacji majątkowej *in toto* w celu stwierdzenia uprawnienia osoby do uzyskania gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej nie zapewnia pełnej dostępności i realizacji przysługującego osobie prawa do obrony sądowej. O świadczeniu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej w każdym konkretnym przypadku powinno decydować nie stwierdzenie, czy stan majątkowy danej osoby mieści się w granicach zakreślonych przez prawo, lecz ocena, czy ze względu na stan majątkowy osoba jest w stanie udźwignąć ciężar kosztów procesowania się w danej sprawie, tzn. należy uwzględnić szereg innych kryteriów: interesy sprawiedliwości oraz złożoność sprawy.

W celu koordynowania pomocy prawnej z drugiego poziomu zostały założone Służby do spraw gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, po jednej na terytorium działania każdego z pięciu sądów okręgowych na Litwie. Służby te w trybie konkursu rekrutują adwokatów do świadczenia pomocy prawnej z drugiego poziomu i zawierają z nimi umowy. Służby sporządzają dwie odrębne listy adwokatów świadczących pomoc prawną z drugiego poziomu, to jest adwokatów stale świadczących pomoc prawną z drugiego poziomu i adwokatów, którzy pomoc prawną z drugiego poziomu świadczą na żądanie.

Adwokaci stale świadczący pomoc otrzymują lokal, który jest im przekazywany na zasadzie użyczenia. Lokale te znajdują się w siedzibie Służb. Wynagrodzenie adwokatów stale świadczących pomoc stanowi ryczałt i nie zależy od ilości udzielonej pomocy z drugiego poziomu.

¹¹ Raport statystyczny za 2005 r. <http://www.teismai.lt/teismai/ataskaitos/statistika>.

¹² Patrz np. orzeczenie z dnia 21 lutego 1975 r. w sprawie *Golder v. United Kingdom*; orzeczenie z dnia 21 lutego 1975 r. w sprawie *Ashigdone v. United Kingdom*; orzeczenie z dnia 30 kwietnia 1980 r. w sprawie *Artiko v. Italy*. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=8077790&skin=hudoc-en&action=request>.

¹³ Recommendation Rec 1997(78)8 of the Committee of Ministers to member states, (<http://www.coe.int>).

W przypadku zaistnienia takiej potrzeby, adwokat świadczący pomoc prawną z drugiego poziomu otrzymuje określone wynagrodzenie za każdą sprawę, z uwzględnieniem złożoności tej sprawy. Nowy system wynagradzania adwokatów ma zmniejszyć koszt administrowania pomocą prawną (adwokat nie musi wypełniać zaświadczeń, zbierać podpisów funkcjonariuszy praworządności, obliczać godzin) i zapewnić przejrzystość finansową, osobistą odpowiedzialność adwokata za przebieg sprawy, możliwość kontroli przez państwo świadczenia pomocy prawnej, bardziej skuteczne wykorzystanie środków z budżetu państwa, przeznaczonych na świadczenie tego rodzaju pomocy prawnej.

W sprawach karnych decyzję dotyczącą świadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej (zarówno w przypadkach *ex officio*, jak i na wniosek podejrzanego lub oskarżonego) podejmuje sąd lub funkcjonariusz śledczy, w zależności od tego, w czyjej gestii jest sprawa. O tej decyzji jest informowany wyznaczony przez Litewską Adwokaturę adwokat koordynator obsługujący właściwą instytucję praworządności (ogółem na Litwie istnieje 19 koordynatorów¹⁴).

Osoba pragnąca uzyskać pomoc prawną z drugiego poziomu w sprawie cywilnej lub administracyjnej składa w Służbie wniosek i dokumenty stanowiące dowód na to, że jest ona uprawniona do uzyskania pomocy prawnej z drugiego poziomu. Decyzję w sprawie wyświadczenia pomocy prawnej z drugiego poziomu podejmuje Służba. Decyzja ta jest podejmowana natychmiast po złożeniu wniosku. W przypadku braku możliwości podjęcia natychmiastowej decyzji, decyzja taka jest podejmowana najpóźniej w ciągu trzech dni po otrzymaniu wymaganych dokumentów. O podjętej decyzji Służba niezwłocznie informuje wnioskodawcę na piśmie. Dobierając adwokata, Służba uwzględnia propozycje wnioskodawcy w tej sprawie, miejsce zamieszkania wnioskodawcy, miejsce wykonywania pracy przez adwokata, obciążenie adwokata oraz inne okoliczności ważne dla świadczenia pomocy prawnej z drugiego poziomu.

Wnioskodawca w sądzie składa decyzję Służby o świadczeniu pomocy prawnej z drugiego poziomu. Decyzja o świadczeniu pomocy prawnej

¹⁴ Uchwała Litewskiej Adwokatury z dnia 5 maja 2005 r. *W sprawie wyznaczenia osób odpowiedzialnych za organizowanie i koordynowanie świadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej* //<http://www.advoco.lt/?item=latsprend>.

z drugiego poziomu jest jednocześnie dla adwokata zleceniem świadczenia pomocy oraz dokumentem potwierdzającym jego pełnomocnictwa.

Społecznym celem realizacji sprawiedliwości w sprawach cywilnych jest ochrona praw oraz chronionych przez akty prawne interesów. Realizacja sprawiedliwości w przypadku, gdy kwestie prawne podczas rozpatrywania konkretnej sprawy mogą zależeć od doświadczenia osoby i jej możliwości skorzystania z pomocy wykwalifikowanego prawnika, w sposób oczywisty przeczy temu celowi. Uznanie gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej za jedną z zasad prawa procesu cywilnego oraz przekazanie funkcji świadczenia tej pomocy podmiotom posiadającym wyłącznie uprawnienia administracyjne nie rozwiązuje kwestii pozbycia się wspomnianego problemu. Podejmując decyzję dotyczącą świadczenia pomocy prawnej, Służba kieruje się dokładnie określonymi w ustawie kryteriami, od spełnienia których zależy, czy osoba otrzyma pomoc. Praktycznie Służba na podstawie wymienionych w ustawie dokumentów jedynie potwierdza istnienie lub nieistnienie okoliczności faktycznych dotyczących przewidzianego w ustawie kryterium, co w żaden sposób nie dowodzi rzeczywistego zapotrzebowania na tego rodzaju pomoc.

Ustawa nr X-78 w art. 18 ust. 2 przewiduje możliwość zaskarżenia decyzji Służby w trybie przewidzianym w ustawie Republiki Litewskiej o postępowaniu w sprawach administracyjnych. Jednakże skorzystanie z tej możliwości jest również bardzo skomplikowane. Praktyka pokazuje, że osoba zainteresowana otrzymaniem gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej trafia niejako w zamknięte koło i nie jest zabezpieczona przed zaistnieniem sytuacji, gdy gwarantowana przez państwo pomoc prawna nie jest świadczona nie dlatego, że jej nie przysługuje, lecz z powodu braku umiejętności samodzielnego zaskarżenia bezprawnej decyzji Służby. Poza tym, nawet w przypadku zaskarżenia nieprzychylniej wnioskodawcy decyzji Służby do sądu administracyjnego, sąd administracyjny może jedynie sprawdzić prawność i zasadność decyzji Służby w ramach jej uprawnień określonych w aktach prawnych. Zarówno Służba, podejmując decyzję w sprawie wyświadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, jak i sąd administracyjny, sprawdzając zgodność decyzji z prawem, dokonują sprawdzenia jedynie okoliczności faktycznych dotyczących istnienia formalnych podstaw, tj. ściśle określonych kryteriów. Wyjaśnienia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stanowią, że

sąd rozpoznający sprawę powinien posiadać uprawnienia do podejmowania decyzji w zakresie udzielenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej w każdym konkretnym przypadku, gdyż zarówno złożoność sprawy, jak i wymierzenie sprawiedliwości zależą od okoliczności i meritum danej sprawy, które to leżą w kompetencji sądu rozpoznającego sprawę¹⁵.

Osoby uprawnione do uzyskania pomocy prawnej z drugiego poziomu, w przypadku spraw cywilnych i administracyjnych oraz powództwa cywilnego wniesionego w sprawie karnej, są zwolnione z opłaty za wniesienie pozwu i innych przewidzianych w ustawie nr X-78 kosztów procesowania się, kosztów związanych z rozpoznaniem sprawy i kosztów procesu. W przypadku, gdy zmianie ulega poziom wartości majątku i przychodów wnioskodawcy, Służba ustala odpowiednio inny poziom pokrycia kosztów gwarantowanej i opłacanej przez państwo pomocy prawnej z drugiego poziomu.

Przed wszystkim uważamy, że osoby otrzymujące gwarantowaną przez państwo pomoc prawną powinny zostać zwolnione z wszelkich kosztów, które są niezbędne i ponoszone podczas rozpoznawania konkretnej sprawy, a nie tylko z kosztów w ustawowo określonych rodzajach postępowania. Poza tym mechanizm pokrywania kosztów związanych ze świadczeniem gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej nie został w istocie określony. Przewidziane różne sposoby finansowania wprowadzają zamieszanie, faktycznie zwalniając zainteresowane osoby z kosztów procesowania się¹⁶. Sądy na różne sposoby podchodzą do sprawy pokrycia z przyznanego im budżetu kosztów związanych ze stawieniem się świadków, przeprowadzeniem ekspertyz przez biegłych lub instytucje eks-

¹⁵ Orzeczenie z dnia 21 lutego 1975 r. w sprawie *Golder v. United Kingdom*; orzeczenie z dnia 21 lutego 1975 r. w sprawie *Ashigdone v. United Kingdom*; orzeczenie z dnia 30 kwietnia 1980 r. w sprawie *Artiko v. Italy*, orzeczenie z dnia 16 lipca 2002 r. w sprawie *R.S. i S. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* <http://cmiskp.echr.coe.int/>.

¹⁶ Kwestie te reguluje szereg aktów prawnych wykonawczych, które nie są konsekwentne i jednomyślne: rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości Republiki Litewskiej *Wielkości kosztów związanych z postępowaniem w sprawach cywilnych i tryb ich wyplacania* (Valstybes žinios, 2002, Nr 117-5274); rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Finansów Republiki Litewskiej *Wielkości kosztów związanych z dostarczeniem dokumentów w sprawie cywilnej i tryb ich wyplacania* (Valstybes žinios, 2002, Nr 117-5272).

perkie; w niektórych przypadkach decydują o pokryciu tych kosztów z budżetu sądu, w innych przypadkach proponują osobom zainteresowanym zwrócić się do Służby w celu pokrycia tych wydatków z jej środków. Z drugiej strony, nie została określona kompetencja Służb odnośnie do postępowania w tych kwestiach oraz nie został opracowany mechanizm umożliwiający określenie zasadności pokrywanych kosztów procesowania się. To z kolei utrudnia obliczenie i ewidencję środków wydawanych na pokrycie kosztów gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, planowanie budżetu środków na tę pomoc, uniemożliwia zapewnienie efektywności środków wydawanych na świadczenie omawianej pomocy prawnej, wreszcie eliminuje odpowiedzialność za zapewnienie rzeczywistego zwolnienia z kosztów procesowania się osób otrzymujących gwarantowaną przez państwo pomoc prawną. Dlatego niezbędne jest określenie w aktach prawnych w sposób jednoznaczny jednolitego trybu pokrywania kosztów procesowania się, finansowanie przekazując do kompetencji Służb, zaś do kompetencji adwokata świadczącego pomoc prawną gwarantowaną przez sąd i państwo włączając kwestie związane z podjęciem decyzji w sprawie pokrycia niezbędnych kosztów procesowania się. Podstawowy problem w obecnym systemie gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej polega na tym, że nie zostały należycie oddzielone funkcje składające się na meritum tej pomocy, tj. zapewnienie należytego finansowania systemu i kontroli wykorzystania środków oraz organizowanie i koordynowanie świadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej. Obie te funkcje na podstawie obowiązującej obecnie ustawy nr X-78 zostały przekazane do kompetencji Służb, co w naszym przekonaniu mija się z zasadami niezależności i samodzielności adwokatów. W art. 3 ustawy Republiki Litewskiej o adwokaturze¹⁷ zapisano, że Litewska Adwokatura stanowi niezależną i samodzielną część litewskiego systemu prawnego. Kongres Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania ze sprawcami przestępstw, który miał miejsce w dniach od 27 sierpnia do 7 września 1990 r., zatwierdził „Podstawowe zasady dotyczące roli adwokatów”. Zapisy w punktach 16, 24, 25 tego dokumentu zakazują instytucjom władzy i administracji państwowej ingerencji w działalność zawodową adwokatów, akcentują nie-

¹⁷ Ustawa Republiki Litewskiej o adwokaturze (Valstybes žinios, 2004, Nr 50-1632).

zależność adwokatów i ich instytucji samorządowych i przewidują jedynie możliwość stosunków z instytucjami władzy i administracji państwowej opartych na zasadach współpracy¹⁸. W Prusach i niektórych państwach germańskich w XVIII wieku próbowano wprowadzić zasadę wyznaczania pełnomocników przez działających przy sądach urzędników państwowych, do których zwracali się wnioskodawcy, lecz ten tryb postępowania się nie sprawdził. Organ ustawodawczy w tych państwach funkcję pełnomocnika przekazał adwokatom wykonującym zawód samodzielnie i niezależnym od jakichkolwiek instytucji państwowych¹⁹.

Oprócz wymienionych podmiotów wchodzących w skład systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, czyli prawników samorządów terytorialnych i adwokatów, bezpłatną pomoc prawną mieszkańcom świadczą instytucje pożytku publicznego – Centrum Pomocy Prawnej (Teisines pagalbos centras) i Klinika Prawa (Teises klinika). Centrum Pomocy Prawnej i Klinika Prawa bezpłatną pomoc prawną świadczą osobom wspieranym socjalnie. Nie wymagają one dokumentów dotyczących majątku lub przychodów, wystarczy jedynie okazać dokument potwierdzający status osoby korzystającej z pomocy socjalnej. Uniwersytet imienia Michała Romera w Wilnie, jako jeden z pierwszych zainicjował projekt bezpłatnej pomocy prawnej osobom wspieranym socjalnie: w ramach tego projektu w Samorządzie Miasta Wilna zostało założone Centrum Pomocy Prawnej. Nieco później na wzór tego Centrum Uniwersytet Wileński założył Klinikę Prawa. Pomoc prawna świadczona osobom wspieranym socjalnie w założonych przez uniwersytety ośrodkach pomocy prawnej obejmuje konsultacje prawne w zakresie prawa cywilnego i procesu cywilnego, prawa karnego i procesu karnego, prawa administracyjnego, prawa rodzinnego i in., a także przygotowanie dokumentów prawnych, pełnomocnictwo procesowe. Jednocześnie celem tych ośrodków jest stworzenie studentom prawa możliwości odbycia praktyki w zakresie świadczenia pomocy prawnej. Świadczenie bezpłatnej pomocy prawnej najuboższym mieszkańcom Wilna rozpoczęto w 1997 r., kiedy to przez Uniwersytet imienia Michała Romera i Samorząd miasta Wilna na drodze eksperymentu została powołana specjalna Służba świadcząca

¹⁸ Basic principles on the role of lawyers // <http://www.coe.int/>.

¹⁹ Гражданский процесс. Хрестоматия. Под редакцией М. К. Треушников. – Москва, 2005, С. 321.

nieodpłatną pomoc prawną, której działalność sprawdziła się już w pierwszym roku istnienia. O pomoc prawną do konsultantów z Uniwersytetu, pracujących w budynku urzędu miejskiego, zwracało się coraz więcej osób uprawnionych do korzystania z pomocy socjalnej. Dostrzegając niezbędność i perspektywę tego rodzaju organizacji dobroczynnej, kierownictwo Samorządu Miasta Wilna i Uniwersytetu imienia Michała Romera w 1998 r. zawarło umowę o współpracy, na podstawie której wykładowcy, doktoranci, doktorzy z uniwersytetu świadczyli mieszkańcom miasta bezpłatną pomoc prawną, zaś Samorząd tę działalność finansował. Na skutek stałego wzrostu zapotrzebowania na bezpłatną pomoc prawną została założona instytucja pożytku publicznego – Centrum Pomocy Prawnej.

Inna instytucja pożytku publicznego – Klinika Prawa Uniwersytetu Wileńskiego – została założona 21 maja 1998 r. przez Uniwersytet Wileński, Samorząd Studencki Uniwersytetu Wileńskiego i Kancelarię Adwokacką „Lideika, Petrauskas, Valiunas ir partneriai”. Współpraca trzech wymienionych instytucji założycielskich Kliniki Prawa zapewnia optymalny poziom połączenia wiedzy teoretycznej i praktyki prawniczej. Misją Kliniki Prawa to kształtowanie i doskonalenie praktycznych umiejętności studentów w ramach świadczenia bezpłatnej pomocy prawnej. W Klinice Prawa pod nadzorem adwokatów i wykładowców pracują studenci Wydziału Prawa Uniwersytetu Wileńskiego z ostatnich lat studiów. Klinika Prawa bezpłatne konsultacje świadczy osobom nieposiadającym środków na uzyskanie wykwalifikowanej pomocy prawnej. Znaczną część zwracających się do Kliniki Prawa interesantów stanowią emeryci, niezamożne rodziny, inwalidzi pierwszej i drugiej grupy, rodziny wielodzietne, byli więźniowie polityczni i zesłańcy oraz inni wspierani socjalnie mieszkańcy Wilna.

Centrum Pomocy Prawnej i Klinika Prawa zyskały na popularności wśród mieszkańców. Z pomocy tych dwóch ośrodków udzielających bezpłatnej pomocy prawnej korzysta coraz więcej osób.

Kolejną inicjatywą w ramach świadczenia pomocy prawnej na Litwie było powstanie Biur Informacyjnych Ministerstwa Sprawiedliwości. W grudniu 2003 r. takie biura zostały otwarte w Kłajpedzie i Kownie, w lutym 2004 r. – w Druskiennikach i w czerwcu tegoż roku – w Olicie. Tego rodzaju biura na Litwie zostały założone po raz pierwszy. Działalność biur koordynuje Biuro Informacyjne działające w Wilnie w Ministerstwie Sprawiedliwości. Biura gromadzą literaturę prawną, w literaturę biura

zaopatruje państwowe przedsiębiorstwo Centrum Informacji Prawnej. Działa system konsultacji internetowych, umożliwiający znalezienie niezbędnej informacji prawnej na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości (<http://www.tm.lt>), jak np. aktualne pytania i odpowiedzi z zakresu prawa i procesu cywilnego, prawa i procesu karnego. W biurach można również skorzystać z możliwości zadania pytania drogą elektroniczną. Biura informacyjne zostały założone w ramach wspólnego projektu Ministerstwa Sprawiedliwości Litwy i Programu Narodów Zjednoczonych do Spraw Rozwoju. Pierwsze biura, które wystąpiły z inicjatywą przyłączenia się do edukacji prawnej społeczeństwa, powstały na terenach samorządów. W najbliższej przyszłości jest planowane założenie podobnych biur w kilku innych miastach na Litwie. Celem tych biur jest zwiększenie możliwości uzyskania przez mieszkańców informacji prawnej i jej wykorzystania do obrony własnych praw. Założenie biur w miastach i na prowincji ma na celu pomoc w uzyskaniu informacji prawnej na miejscu. W biurach planowane jest organizowanie spotkań z przedstawicielami instytucji prawnych. To z kolei ma pomóc w analizowaniu i uogólnianiu zapotrzebowania mieszkańców na informacje prawne, a w dalszej kolejności – również w organizowaniu edukacji prawnej.

Podsumowując, należy stwierdzić, że bezpłatna pomoc prawna jest jedną z najważniejszych gwarancji zabezpieczających prawo do obrony sądowej. Zmiany, jakie w ostatnich dziesięcioleciach nastąpiły w strukturze społecznej na Litwie, sprawiły, że na skutek trudnej sytuacji finansowej usługi świadczone przez zawodowych prawników dla większości społeczeństwa są niedostępne. Dziś uznaje się, że żaden z krajów europejskich nie stworzył w pełni doskonałego systemu gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, który by zapewniał możliwość pewnego i sprawnego skorzystania z prawa do bezpłatnej pomocy prawnej w postępowaniu cywilnym²⁰. Litwa również ma wiele do zrobienia na drodze do rozwiązania tego problemu i stworzenia efektywnego systemu świadczenia gwarantowanej przez państwo pomocy prawnej, zapewniającego dostępność usług prawnych wszystkim warstwom społecznym.

Z języka litewskiego przełożył Wojciech Sawicki

²⁰ 2nd European Forum on Access to Justice, background materials, 2005, Budapest. Access to Justice in Central and Eastern Europe. A Source book, 2005. P. 5.